

κατανοεῖ τῆ στοιχειώσή του* πάει ὡς τὴν ἀρχὴ του καὶ τὸ ἀντιθέτει πρὸς τὸ ἀπλό, ἀνώνυμο κι' ἀδιάφορο φυσικό γίνεσθαι, πού δέν ἔχει πρόσωπα νά τὸ κατευθύνουν, πού ὑπάρχει ἄψυχα, πού εἶναι ἀκυβέρνητο ἀπό σκοπούς, πού δέν ἔχει κατεύθυνση, πού δέν εἶναι καρπὸς κάποιας βαθειᾶς ἐκλογῆς. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, πού προϋποθέτει τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἐκείνη τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη πού εἶναι ἐρμηνεία τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς τῶν λαῶν, δέν χάνεται ποτέ σέ μεταφυσικούς ἢ καλύτερα σέ μεθιστορικούς δογματισμούς, δέν θυσιάζει ποτέ τὴν ἱστορία γιὰ νά πάη στή μυθολογία τῆς ἱστορίας.

Ἐν ὅσῳ ὅμως ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἀναλύει μονάχα τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἐν ὅσῳ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας θεωρεῖ ἀπλῶς τὰ νοηματικὰ σχήματα μέ τὰ ὅποια δουλεύει ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἐν ὅσῳ καταγίνεται νά κατανοήσῃ τίς μορφές τῆς ἱστορικῆς γνώσεως, εἶναι ἀπλῶς τυπική. Δέν ἀγγίζει ἀκόμα τὴν οὐσία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἡ τυπικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ κριτικὴ ἀνάλυση τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, δουλεύει θεωρητικὰ τίς γνωστικὲς μορφές μέ τίς ὁποῖες ἐργάζεται ὁ νοῦς τοῦ ἱστορικοῦ, εἶναι ἀπλῆ γνωσιολογία τῆς ἱστορίας, δέν προχωρεῖ στό βάθος τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας. Οὐσιαστικὴ γίνεται ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὅταν ζητήσῃ νά βυθισθῇ στήν ἀντικειμενικὴ διαδικασία τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ὅταν περάσῃ ἀπὸ τὴν ἀπλῆ ἱστορικὴ γνώση καὶ τὴν ἀνάλυση αὐτῆς τῆς γνώσεως στήν ἀπόλυτη κατανόηση τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ζητάει νά κατανοήσῃ τὸ αὐτοκυβέρνητο ἐκεῖνο γίνεσθαι πού κρύβει τὸν ἀγῶνα τοῦ πνεύματος, πού ἔχει μέσα του τὸν σκοπὸ, τὴν κατεύθυνση τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Καὶ δέν μπορεῖ βέβαια ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας νά φέρῃ ἄξια τὸ ὄνομά της, ἂν δέν ξεκινᾷ πάντα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἂν δέν ἀναλύσῃ πρῶτα κριτικὰ τὴν θετικὴ

ιστορική γνώση. 'Αλλά δέν εἶναι αὐτός ὁ σκοπός της* δέν πρέπει νά σταματήσει ἐδῶ. Γιατί τότε ἡ φιλοσοφία τῆς ιστορίας μεταβάλλεται σέ μιά ἀπλή μεθοδολογία τῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης.

"Ὅμως πέρα ἀπό τήν ιστορική ἐπιστήμη ὑπάρχει ἡ ιστορική ζωή, τό ιστορικό γίνεσθαι, ἡ ἀντικειμενική ἐκείνη διαδικασία, ὅπου φανερώνεται ἡ ἀνθρώπινη ὑπόστατη, ἡ ἀνθρώπινη ἀξία. Πέρα ἀπό τά νοητικά σχήματα τοῦ ιστορικοῦ κινεῖται ἡ ιστορική ζωή, ποῦ ἔχει δικό της χαρακτήρα, δικό της ρυθμό καί δικό της πάθος. Ποτέ βέβαια δέν μπορεῖ ν' ἀγγίξῃ κανεῖς τόν χαρακτήρα, τόν ρυθμό καί τό πάθος τῆς ιστορικῆς ζωῆς, ἂν δέν ἔχη κι' αὐτός μέσα του ιστορία, ἂν δέν ἔχη γράφει κι' αὐτός μέ τόν δικό του τρόπο τήν ιστορία τῆς ζωῆς του, ὅπως καί ποτέ δέν μπορεῖ κανεῖς ν' ἀγγίξῃ τήν ιστορική ζωή καί τό περιεχόμενό της ἄλλοιῶς παρά μέ τή νόηση. Ἰστορία ὡς ἀντικειμενική πραγματικότητα, ὡς ζωή ἀξιόλογη, καί ἱστορία ὡς ἐπιστήμη, ὡς γνωστική λειτουργία, συνυπάρχουν. Τήν ιστορική ζωή τήν πλησιάζει ὁ ἄνθρωπος μόνο μέ τήν ιστορική γνώση. Γι' αὐτό εἶναι ματαιοπονία τό νά ζητήσει κανεῖς ἄλλοιῶς νά πλησιάσῃ τό νόημα τῆς ιστορίας. Γι' αὐτό ἡ φιλοσοφία τῆς ιστορίας δέν μπορεῖ ποτέ νά ἀγνοήσῃ τήν ιστορική ἐπιστήμη, χωρίς νά γίνῃ δογματισμός μεθιστορικός.

"Ἄν τό σκεφθοῦμε καλά - καλά δέν θά πρέπει νά κάμωμε τόν χωρισμό τῆς φιλοσοφίας τῆς ιστορίας σέ τυπική καί οὐσιαστική, γιατί πραγματικά ἡ ἀληθινή φιλοσοφία τῆς ιστορίας εἶναι ταυτόχρονα τυπική καί οὐσιαστική* δηλαδή προϋποθέτει τήν ιστορική ἐπιστήμη καί προχωρεῖ μέ τό δικό της πιά τρόπο καί πέρα ἀπό τήν ιστορική ἐπιστήμη. Ἡ φιλοσοφία τῆς ιστορίας ἔχει ὡς ἀντικείμενο ὅλη τήν ἱστορία κατὰ τό περιεχόμενο καί τό νόημά της. Κι' ἐπειδὴ ἱστορία εἶναι ὅλη ἡ ζωή, ἡ φιλοσο-

φύλαττης ιστορίας έχει απέναντί της όλη τή ζωή στή βαθύτερη σημασία της, όλα-τά έργα του ανθρώπου κατά τό νόημα που έχουν για τήν έλευθερία. Η φιλοσοφία τής ιστορίας έχει νά κάμνη μέ τόν σκοπό τής ζωής που βρίσκειται μονάχα μέσα στην έλευθερία. Η έλευθερία του πνεύματος είναι ο μοναδικός σκοπός τής ιστορικής ζωής. Κανέναν άλλον σκοπό δεν είναι μέσα στην ιστορία απόλυτος. Όλοι οι άλλοι σκοποί είναι σχετικοί, είναι τώρα κι' έπειτα δεν είναι, είναι για τούτον τον λαό και δεν είναι για τον άλλον. Ένω η έλευθερία είναι για όλους τους δημιουργούς τής ιστορίας, για όλους τους λαούς μοναδική κι' απόλυτη αξία. Όλοι οι λαοί, όταν κινούνται από τήν άνωγυμιά και τήν άδιαφορία στο όνομα και στον χαρακτήρα, κατευθύνονται από τήν άνελευθερία στην έλευθερία, βαδίζουν από τήν δουλεία στην άνεξαρτησία. Έν όση οι λαοί είναι χωρίς ιστορία, είναι και χωρίς έλευθερία εν όση δεν έχουν θέσει τον έαυτό τους κατά τρόπο απόλυτο και μοναδικό, εν όση δεν έχουν προχωρήσει από τήν σκόρπια, άσυγκέντρωτη κι' άδιάφορη ζωή στην ένιαζα, συγκεντρωμένη και αξιόλογη ζωή, μένουν ακόμα στή κατάσταση τής άνελευθερίας, είναι ακόμα απλά κομμάτια τής φυσικής ζωής.

Λαός δεν είναι τίποτε άλλο παρά συγκεντρωμένη ζωή που ζητάει τήν ήθική και πνευματική της έλευθερία. Λαός είναι ενεργειακή ζωή συνείδητή, που έχει ως κέντρο του έαυτού της τό χρέος τής έσωτερικής και έξωτερικής έλευθερίας. Λαός είναι η δυνατότητα τής έλευθερίας. Ός αυτή τήν αρχή τής έλευθερωμένης ζωής ζητάει να φθάση η φιλοσοφία τής ιστορίας. Η φιλοσοφία τής ιστορίας ζητάει να νοιώση τήν διαδικασία που καταβάλλει η πειθαρχημένη ζωή για να φθάση στην έλευθερία της, να λύση τό πρόβλημα του έαυτού της κατά τρόπο μοναδικό και απόλυτο γιατί η ζωή ελευθερώνεται, φθάνει στην πραγ-

ματική της έλευθερία, άμα λύση τό πρόβλημα τοῦ έαυτοῦ της, άμα λύση τόν ίδιο τόν έαυτό της κατά τρόπο απόλυτο καί μοναδικό. Κανέναν άλλον τρόπο δέν υπάρχει για να λύση τό πρόβλημα τοῦ έαυτοῦ της ή ζωή. Η ζωή γίνεται απόλυτη, άποχτᾶ τό πραγματικό της νόημα, άμα λύση τό πρόβλημα τοῦ έαυτοῦ της έτσι όπως όρίζει τό συγκεκριμένο χρέος τῆς έλευθερίας, έτσι ώστε να μήν υπάρχει άλλος τρόπος, να μήν υπάρχει άλλο ένδεχόμενο.

6. Η ιστορική πραγματικότητα, ή ιστορική έπιστήμη καί ή φιλοσοφία τῆς ιστορίας.

Πρέπει λοιπόν να χωρίζουμε πάντα τρία πράγματα για να μπορούμε να νοιώσουμε τήν ιστορία: α) τήν ιστορία ως ιστορική ζωή, ως κίνηση τῆς ζωῆς από τήν άνωσυμία στό όνομα, από τήν άδιαφορία στόν χαρακτήρα, από τήν άνωσυμία στην έλευθερία ως άγώνα τῆς ζωῆς για τήν πειθαρχημένη έλευθερία της β) τήν ιστορία ως έπιστήμη πού ζητάει να αναλύση τόν άγώνα αυτόν στις είδικές μορφές, πού θέλει να γνωρίση τό πώς καί τό τί γίνεται μέσα στην ιστορική ζωή τοῦ ανθρώπου καί γ) τήν φιλοσοφία τῆς ιστορίας ως απόλυτη κατανόηση όλης τῆς ιστορικής διαδικασίας, όλου τοῦ ιστορικοῦ γίγνεσθαι. Η φιλοσοφία τῆς ιστορίας προϋποθέτει καί τήν ιστορία ως έπιστήμη καί τήν ιστορία ως ζωή πού κινεῖται από τήν ανελευθερία στην έλευθερία, πού θέλει τόν έαυτό της ως κάτι απόλυτο, άμετάτρεπτο καί μοναδικό. Όπως δέν υπάρχει ιστορία ως έπιστήμη χωρίς τήν ιστορία ως αντικειμενική ζωή, έτσι δέν υπάρχει καί άληθινή φιλοσοφία τῆς ιστορίας χωρίς τήν ιστορία ως έπιστήμη. Σκοπός όμως τῆς φιλοσοφίας τῆς ιστορίας είναι να προχωρήση πέρα από τό σημείο, όπου σταματάει ή ιστορική έπιστήμη, να συνθέση τήν ιστορική διαδικασία κατά τό μοναδικό

της νόημα.

Όμως όπως ο άνθρωπος είναι ήθικος πολύ πριν αποκτήσει θεωρία της ήθικης του ζωής, πολύ πριν φιλοσοφήσει επάνω στις πράξεις του και στον χαρακτήρα του, κι' όπως έχει γνώση πολύ πριν φθάσει στη θεωρία της γνώσεως, έτσι ο άνθρωπος έχει και ιστορία κι' είναι ιστορικός πολύ πριν αντικρύσει φιλοσοφικά την ιστορική του δράση, πολύ πριν φιλοσοφήσει επάνω στην ιστορικότητά του. 'Ιστορία έχει ο άνθρωπος από τότε που είναι άνθρωπος. "Άνθρωπος και ιστορία είναι ταυτόσημα. 'Ιστορία γράφει ο άνθρωπος από τη στιγμή που εννοιώσει τον εαυτό του συγκεντρωμένο και πειθαρχημένο. Συνείδηση όμως για την ιστορικότητά του απόκτησε πολύ αργά. Είναι πιά κοινός τόπος μέσα στην επιστήμη ότι οι αρχαίοι, αν και είχαν τόση άκμή ιστορικής ζωής, όμως δεν είχαν την συνείδηση για την ιστορικότητά των. Δεν είχαν νοιώσει τον εαυτό των και τη δράση των ως κάτι αμετάτρεπτα μοναδικό, ως κάτι που μία φο- ρά γίνεται μέσα στον χρόνο. Οι αρχαίοι που έγραφαν τόσο με- γάλη ιστορία, που έχαραξαν άθάνατα τη μορφή τους μέσα στον χρόνο, δεν είχαν την συνείδηση για την ιστορικότητα, για την μοναδικότητά των. Κι' είναι επίσης κοινός τόπος μέσα στην επιστήμη, ότι ο χριστιανισμός άνοιξε μέσα στη συνείδηση του άνθρώπου την κατεύθυνση της ιστορικότητας, ο χριστιανισμός έδωσε μοναδική αξία στην προσωπικότητα και απόλυτη σημασία στην ανάβαση από την χρονικότητα στην αιωνιότητα. 'Ο χρι- στιανισμός έγένησε την έννοια της ιστορίας, γιατί αυτός έπροέκρινε την ψυχή με την έγνοια για τον εαυτό της. 'Η ι- στορία όμως στο χριστιανισμό έχει ειδικό χαρακτήρα: σημαίνει την πορεία της ψυχής από την πλάνη στην αλήθεια, από την άμαρτία στη σωτηρία. 'Ιστορία είναι εδώ μία δοκιμασία του άνθρώπου, μία πάλη για να ξεναγυρίσει στον εαυτό του και να



Ξαναδεθῆ με τήν ἀρχή τοῦ κόσμου, τόν πατέρα τῶν πάντων.
Τόν θεολογικόν αὐτόν χαρακτήρα τῆς ιστορίας τῶν κατὰ τὸν σέκου-
ρίως ὁ περασμένος αἰῶνας τῆς ιστορίας.

Μέσα σ' αὐτόν τόν αἰῶνα ὠρίμασε ἀπόλυτα ἡ συνείδηση γιά
τήν ιστορικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ μέσα ἀνθίσε ἡ πραγματι-
κή ιστορική ἐπιστήμη. Ἐδῶ μέσα ὠρίμασαν οἱ καρποὶ τοῦ ιστο-
ρικοῦ πνεύματος. Ὁ Ἐγγελος εἶναι ἐκεῖνος πού κατώρθωσε μέ
τρόπο μεγαλοδύναμο νά ἐμβαθύνῃ στήν ιστορικότητα τῆς ζωῆς,
νά συλλάβῃ μέ τρόπο πρωτάκουστο τό πρόβλημα τῆς ιστορικό-
τητας. Ὁ Ἐγγελος εἶναι ὁ δημιουργός τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱ-
στορίας, αὐτός ἀνάγκασε τόν αἰῶνα του νά σκύψῃ στήν ιστορία
καί νά τήν ἰδῆ ὡς τήν διαδικασία τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύμα-
τος. Ὁ Ἐγγελος εἶδε τήν ιστορία ὡς τήν μοναδική μορφή τῆς
ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἦταν ἡ ἐποχή πού ἐρμήνευσε ὅλο τό
γίγνεσθαι, φυσικό καί ιστορικό, τό γίγνεσθαι τοῦ σύμπαντος
κόσμου, ὡς ἱστορία. Ἡ ἐποχή τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἡ
ἐποχή πού ἔσπασε τήν συμβολικότητα τῶν μορφῶν τῆς ζωῆς, πού
ἐθρυμμάτισε τήν κανονικότητα τῆς ἀπλῆς λογικῆς καί ἀνοίξε
μέσα στή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ἀντινομίες καί διχασμούς
πού. τό βάθος των γεννάει τή φρίκη σέ ὅποιον μπορεῖ γιά νά
τό ἰδῆ. Θά μπορούσε κανείς νά εἰπῆ ὅτι ὅσο κρισιμώτερη εἶ-
ναι μιὰ ἐποχή, ὅσο ἀβεβαιώτερη γίνεται ἡ ζωή, τόσο καί βα-
θύτερο γίνεται τό συναίσθημα τῆς ιστορικότητάς της, τόσο
περισσότερο βαθαίνει ἡ συνείδηση στόν ἑαυτό της καί στήν μο-
ναδικότητά της. Ἀλλά καί ὅσο παραγωγικώτερη, ὅσο γονιμώ-
τερη εἶναι μιὰ ἐποχή, τόσο καί μεγαλύτερη ἡ συνείδηση τῆς
ιστορικότητάς της.

Δύο μεγάλες ἐποχές θά μπορούσαμε ν' ἀναφέρωμε γιά πα-
ραδείγματα τήν ἐποχή πού γεννήθηκε ὁ χριστιανισμός καί
τήν ἐποχή τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἡ κρισιμώτερη ἐποχή

τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολι-
 τισμοῦ εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἐποχὴ πού γεννήθηκε ὁ χριστιανισμός.
 Ἕνας κόσμος ὠρισμένος, ὅπως ὠριμάζουν οἱ καρποί, ὁ ἀρχαῖ-
 ος ἑλληνικός κόσμος, ἐσκορπίζονταν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὰ στοι-
 χεῖα του, ἐδιαλύονταν. Ὅλα τὰ πνεύματα κι' ὅλοι οἱ δαίμονες,
 πού εἶχαν σιγήσει ἀπὸ τότε πού τὸ ἑλληνικό πνεῦμα τὰ εἶχε
 ὑποτάξει στὴ μορφὴ του, ἄρχισαν νὰ ἀναδευῶνται, ἄρχισαν νὰ
 διεκδικοῦν τὰ δικαιώματά των. Ὁ κόσμος γέμισε πάλι ἀπὸ μι-
 κρὰ πνεύματα, ἀπὸ τοπικούς θεούς, ἀπὸ παντός εἴδους σωτη-
 ρες. Ἡ κρίση τῶν πνευμάτων ὑπῆρξε καθολικὴ. Τίποτε δέν ἦ-
 ταν πιά σταθερό. Ἀπὸ τὸν ἓναν τόπο στὸν ἄλλον ταξίδευαν τὰ
 πνεύματα καὶ πουθενά δέν εἶχαν τὴ δύναμη νὰ ριζοβολήσουν.
 Τέλος σ' αὐτὴ τὴν κρίση ἔθεσε ὁ χριστιανισμός. Αὐτός κατώρθω-
 σε νὰ ξαναδιώξει τὰ ἄπειρα μικρόψυχα πνεύματα τῶν τόπων, αὐ-
 τός τὰ ἀνάγκασε πάλι νὰ σιγάσουν, αὐτός ἔνωσε τὴν ἀνθρωπό-
 τητα πνευματικά καὶ ἀναγνώρισε, τὸν καθένα, τὸ κάθε ἄτομο
 ὡς ἀπόλυτη ἀξία. Σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μονάχα μποροῦσε νὰ γεν-
 νηθῆ ὁ χριστιανισμός. Σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μονάχα ἦ-
 ταν δυνατόν ν' ἀποχτήση ὁ ἄνθρωπος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστο-
 ρίας συνείδηση γιὰ τὴν μοναδικότητα καὶ τὴν ἱστορικότητά
 του. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐποχὴ τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ μέ τὴν κα-
 νονικότητα τῆς ζωῆς, ὅπως τὴν εἶχε ὀρίσει ἡ ἀπλὴ λογικὴ τοῦ
 δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνα, ἦταν πάλι ἡ ἐποχὴ πού μποροῦσε περισ-
 σότερο ἀπὸ ὅλες τὲς προηγουμένες νὰ νοιώσῃ τὴν μοναδικότη-
 τα καὶ τὴν ἱστορικότητα τῆς ζωῆς. Ὅταν ἐκεῖνος πού συντρί-
 βει ἔχει καὶ τὴ δύναμη νὰ δημιουργήσῃ, ὅταν ἐκεῖνος πού κα-
 ταλύει θεούς ἔχει καὶ τὴ δύναμη νὰ ὑψώσῃ ἀξιώτερους, νὰ ἀ-
 νεβάσῃ τοὺς ἀνθρώπους ὑψηλότερα ἀπ' ἐκεῖ πού ἦταν, τότε αὐ-
 τὸς νοιώθει βαθύτερα τὴν μοναδικότητά του, τὴν ἱστορικότη-
 τὰ του.

Τέλος καί ἡ δική μας ἐποχή, μέ τόν βαθύτατο πόνο πού τήν κατατρώνει γιά τήν μορφή της, μέ τόν σκληρότατο ἀγῶνα πού καταβάλλει γιά νά βρῆ τήν δική της ἱστορική μορφή, ἔχει κι' αὐτή μεγάλη συνείδηση γιά τήν ἱστορικότητά της, γιά τήν μοναδική της σημασία, γιά τήν ξεχωριστή ἀπιστολή της στήν ἱστορία. Ἡ ἱστορική συνείδηση εἶναι ἡ κατ' ἔξοχήν συνείδηση τῆς ἐποχῆς μας. Ὅποιος πονάει γιά τήν συντριβή τῆς ἐποχῆς μας, ὅποιος παλεύει νά βγῆ ἀπό τήν ἀμορφία καί τή πολυμορφία, ἔχει βαθύτατη ἱστορική συνείδηση, νοιώθει ὅτι ἡ ζωή του ἔχει μοναδική καί ἀπόλυτη σημασία. Κι' ὅποιος λαός ἔχει σήμερα τή μεγαλύτερη ἱστορική συνείδηση, αὐτός ἀξίζει καί περισσότερο. Ὅποιος λαός ἔχει νοιώσει πῶς ὅ,τι αὐτός ὁ ἴδιος δέν κάνει γιά τόν ἑαυτό του, τοῦτο δέν θά γίνῃ ποτέ στόν κόσμο, ὅποιος λαός θέτει τόν ἑαυτό του σήμερα κατά τρόπο ἀπόλυτο καί μοναδικό καί ζῆ μέ τήν συνείδηση τῆς μοναδικότητάς του, αὐτός ἀξίζει πιά πολύ ἀπό τοὺς ἄλλους. Ἐκεῖνος ὁ λαός εἶναι ὠριμότερος πού ζῆ μέ τήν πεποίθηση τῆς μοναδικότητάς του, τῆς ἱστορικότητάς του, ὄχι μέ τήν ὑπεροφία πού τοῦ δίνει ἡ βία.

Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ὠρίμασε μέσα στόν ἄνθρωπο ἡ συνείδηση τῆς ἱστορικότητάς του, ἀπό τή στιγμή πού ὁ ἄνθρωπος εἶδε τόν ἑαυτό του ὡς ἱστορική πραγματικότητα, ὡς κάτι πού ἔχει συνέχεια καί πού ἔχει μέσα του τόν σκοπό του, ὡς κάτι πού ὠριμάζει μέ τόν πόνο καί ἀνεβαίνει ἀπό τήν ἀνωθυμία στό ὄνομα, ἀπό τήν ἀνυποληψία στή δόξα καί στήν ἀξία, ἀπό τήν ἐποχή δηλαδή τοῦ Ἐγγέλου, οἱ τρόποι ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας διαδέχονται ὁ ἕνας τόν ἄλλο, καί ἀντιμάχονται ὁ ἕνας τόν ἄλλον.

Τοὺς ἐρμηνευτικούς τούτους τρόπους δέν σκοπεύομε ἐμεῖς ἐδῶ νά τούς ἀπαριθμήσουμε, καί γιατί εἶναι πολλοί, ἀλλά καί

γιατί πολλοί απ' αυτούς ανήκουν πιά μονάχα στην ιστορία, έχουν χάσει την έρμηνευτική των γονιμότητα, δέν μπορούν νά μᾶς ὀδηγήσουν ἐκεῖ πού βρίσκεται ὁ πυρήνας τῆς ιστορικῆς πραγματικότητας. Θά ἀντικρύσωμε κριτικά μονάχα τρεῖς κλασσικούς έρμηνευτικούς τρόπους τῆς ιστορίας, πού ἔχουν καί σήμερα ἀκόμη γονιμότητα, γιά νά ἰδοῦμε πόση εἶναι ἡ δύναμή των καί ὡς ποῦ μπορεῖ ὁ καθένας νά μᾶς γίνῃ έρμηνευτικός βοηθός τῆς ιστορίας.

7. Οἱ τρόποι έρμηνείας τῆς ιστορικῆς ζωῆς.

Γενικά ἕνας τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι ἔχει ἀξία μονάχα ἐφ' ὅσον μᾶς βοηθάει νά εἰσχωρήσωμε μέ τό νοῦ μας έρμηνευτικά μέσα στήν πραγματικότητα, μονάχα ἐφ' ὅσον μᾶς δίνει τή δύναμη νά ἀνασηκώσωμε τόν πέπλο πού σκεπάζει τό πρόσωπο τῆς πραγματικότητας, ὅπου ἐδρεύει ἡ ζωή, ὅπου ἔχει χυθεῖ τό φῶς τῆς ἀλήθειας. Τήν ιστορικῆ πραγματικότητα μπορεῖ κανείς νά ζητήσῃ νά τήν έρμηνεύσῃ μέ βάση τήν ἰδέα. Ὅλη ἡ ιστορία τότε κινεῖται καί ρυθμίζεται ἀπό τήν ἰδέα. Ὅλοι οἱ λαοί κατευθύνονται πρὸς τήν πραγμάτωση τῆς ἰδέας. Ἡ ἰδέα εἶναι ἐδῶ μιά λογική ὄντοτητα, μιά λογική ὑπόσταση, πού πρέπει νά πραγματοποιηθῇ, νά γίνῃ ἀπτή μέσα στήν ὕλη τῆς ζωῆς, νά γίνῃ ζωή. Τόν τρόπον αὐτόν τῆς έρμηνείας τῆς ιστορίας τόν χαρακτηρίζομε ὡς ἰ δ ε ο κ ρ α τ ἰ α. Γιατί ἐδῶ μέσα κρατεῖ ἀπόλυτα ἡ ἰδέα. Ἡ ἰδέα κρατεῖ καί μέσα στήν ιστορία ὡς ζωή καί μέσα στήν ιστορία ὡς ἐπιστήμη καί μέσα στή φιλοσοφία τῆς ιστορίας. Τήν ιστορικῆ πραγματικότητα πάλι μπορεῖ κανείς νά ζητήσῃ νά τήν έρμηνεύσῃ, ἂν πάρῃ ὡς βάση έρμηνευτική ἕνα μεγάλο συνπρακτικόν γεγονός μέσα στήν ιστορία, ὅπως εἶναι ἡ ἀποκάλυψη, ὅπως εἶναι τό φανέραμα μιᾶς μεγαλοδύναμης πνευματικῆς ἀρχῆς, ὅπως εἶναι ἡ ἀρχή τοῦ χρι-

στιανισμού. Τότε ή ιστορία ρυθμίζεται απόλυτα από τήν ἀποκάλυψη, από τήν παράδοση. Η ιστορία έδω κινείται από τήν αποκάλυψη, από τήν παράδοση καί πρός τήν παράδοση. Η ιστορία στήν περίπτωση αυτή υπάρχει για νά πραγματώνεται αιώνια ή παράδοση, τό νόημα πού έχει ή παράδοση. Νά γίνεται αιώνια κάτι πού έγινε μία φορά στόν κόσμο, μά πού έχει απόλυτο χαρακτήρα. Τόν έρμηνευτικό τουτο τρόπο τής ιστορίας τόν χαρακτηρίζομε ως παραδοσιοκρατία. Υπάρχει τέλος κι' ένας ακόμη έρμηνευτικός τρόπος τής ιστορίας πού έχει μεγάλη γονιμότητα, πού μάς βοηθάει πολύ για νά πλησιάσωμε τό πρόσωπο τής ιστορίας' ο δυνاميός. Έρμηνευτική αρχή είναι έδω ή ΐδια ή ζωή ως δυναμική ύπόσταση. Η ζωή ως κάτι πού κινείται, πού μάχεται, πού ζητάει μέ άκαταμάχητη όρμή νά φανερώση τόν έαυτό της, νά βγή από μέσα πρός τά έξω, νά δράση.

Καί οί τρεΐς αυτοί έρμηνευτικοί τρόποι του ιστορικού γίνεσθαι είναι γόνιμοι, μάς φέρνουν κοντά στήν ιστορική πραγματικότητα, κανέναν όμως απ' αυτούς δέν έχει απόλυτη σημασία, κανέναν απ' αυτούς μονάχος του δέν μπορεί νά μάς παρουσιάση τό μυστικό τής ιστορίας. Γιατί ο καθένας απ' αυτούς απομονώνει ένα στοιχείο τής ιστορικής ζωής καί ζητάει απ' αυτό νά έρμηνεύση καί τ' άλλα. Έτσι εκείνο τό στοιχείο πού τό απομονώνει αποχτῆ απόλυτη σημασία καί τ' άλλα σχετική' έτσι υποτιμώνται τά άλλα στοιχεία τής ιστορικής ζωής. Ένας έρμηνευτικός τρόπος, για νάχη απόλυτη αξία, θά πρέπη νάχη τή δύναμη νά παρουσιάση ως τή ρίζα των μεγάλα ιστορικά φαινόμενα, όπως είναι ή αρχαία ελληνική τέχνη, τό ρωμαϊκό δίκαιο, ή όρθόδοξη εκκλησία κ.λ.π. Τά μεγάλα τουτα ιστορικά φαινόμενα έχουν μέσα τους όλο τό νόημα τής ιστορίας, είναι καρπό του ιστορικού πόνου μεγάλων λαών' είναι ή ΐδια ή

Ιστορία πραγματωμένη απόλυτα.

Γιά να φανῆ ὅτι κανένας ἀπό τούς τρεῖς αὐτούς ἐρμηνευτικούς τρόπους δέν ἔχει τή δύναμη νά ἐρμηνεύσῃ καθολικά ἕνα ἀπό τά μεγάλα αὐτά ἱστορικά φαινόμενα, θά πάρωμε τήν ἀρχαία ἑλληνική τέχνη καί θά προσπαθήσωμε νά τήν παρακολουθήσωμε μονάχα μέ τόν πρῶτο ἐρμηνευτικό τρόπο, τόν ἰδεοκρατικό. Θά φανῆ δέ ἀπό τήν ἀνάλυση αὐτή ὅτι ὁ ἐρμηνευτικός αὐτός τρόπος ἔχει σχετική δύναμη. Ταυτόχρονα ὅμως θά φανῆ ὅτι καί οἱ δύο ἄλλοι ἐρμηνευτικοί τρόποι ἔχουν σχετική ἐρμηνευτική γονιμότητα, ἀφοῦ θ' ἀναγνωρισθῇ πῶς ἡ ἰδέα εἶναι ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Μέ τήν ἀναγνώριση αὐτή σχετικοποιεῖται καί ἡ ἀξία τῶν ἄλλων δύο στοιχείων, τῆς παραδόσεως καί τῆς δυναμικῆς ὑποστάσεως ἢ τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς. "Ἐτσι δέν θάχωμε ἀνάγκη νά παρακολουθήσωμε εἰδικά τούς δύο ἄλλους ἐρμηνευτικούς τρόπους. "Ἐμμεσα θά φανῆ πῶς καί ἡ δική των ἐρμηνευτική ἀξία εἶναι σχετική καί πῶς ἡ ἀπολυτοποίησή των εἶναι λογικά ἀδύνατη, ἀφοῦ θά φανῆ πῶς ἡ ἱστορία δέν ὑφάινεται μονάχα ἀπό ἕνα στοιχεῖο, παράδοση ἢ ζωή, ἀλλά ἀπό περισσότερα καί συγκεκριμένα, ἀπό τήν ἰδέα, τήν παράδοση ἢ καί τή ζωή.

8. Ἡ ἰδέα.

"Ἄν λοιπόν ἐπιχειρήσωμε νά ἐρμηνεύσωμε τήν ἀρχαία ἑλληνική τέχνη σύμφωνα μέ τόν ἰδεοκρατικό τρόπο, θά πρέπη νά ἰδοῦμε, ἂν ὁ τρόπος αὐτός μᾶς δίνη τή δύναμη νά ἐξαντλήσωμε ἐρμηνευτικά τό μεγάλο τοῦτο ἱστορικό ἔργο. Πρῶν ἀπό κάθε ἔρευνα καί ἀπό κάθε προσπάθεια ἐρμηνείας ἀντικρύζομε ἕνα ἀπέραντο πλῆθος ἀπό καλλιτεχνήματα. Σκοπός τῆς ἐρμηνείας εἶναι νά δείξῃ ποῖο νόημα κρύβεται ἢ καλύτερα φανερώνεται μέσα σ'

αυτό τό αναρίθμητο πλήθος από καλλιτεχνικά έργα. Ἡ ἐρμηνεία θά ἔχη ἀξίαν, ἂν μπορέση νά μᾶς πείσῃ πώς ὁ ἀτέλειωτος αὐτός θησαυρός ἀπό ἔνυλες μορφές, ἀπό ἔνυλα πλάσματα τῆς φαντασίας ἑνός μεγάλου ἱστορικοῦ λαοῦ, συνέχεται ἀπό μιά ἐνωτική ἀρχή· πώς ὅλα φανερώνουν μιά ἰδέα, μιά ἀρχή. Τήν πλοῦσια ὕλη πού ἔχομε μπροστά μας, ἔτσι ὀρίζει ὁ ἰδεοκρατικός ἐρμηνευτικός τρόπος, εἶναι ἀνάγκη νά τήν συντάξωμε σέ ἐνότητα, νά τήν συγκεντρώσωμε πρὸς μιά γενική ἰδέα πού πηγάζει ὅμως ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς ἀρχαίας τέχνης. Πρέπει, γιὰ νά μπορέσωμε νά ἐρμηνεύσωμε, νά ἀκροασθοῦμε τόν αἰσθητό ἀνασασμό πού ἔχουν αὐτά τά έργα, αὐτές οἱ ἔνυλες μορφές, ἢ καλύτερα αὐτές οἱ ἔνυλες ψυχές πού μᾶς κοιτάζουν ἄφωνα καί γαλήνια σάν νάρχωνται ἀπό τήν αἰωνιότητα καί νά βαδίζουν πρὸς τήν αἰωνιότητα. Ἀπό ὅλες αὐτές τίς ἔνυλες μορφές ἀκούεται ἡ ἴδια ἀναπνοή. Ἀπό τή στιγμή πού θά μπορέσωμε νά τήν ἀκούσωμε μετατρέπεται μονομιᾶς τό αναρίθμητο καί ἀσύνταχτο ἐκεῖνο πλήθος ἀπό έργα τέχνης σέ μιά ὀργανωμένη καί συνταγμένη ὁλότητα. Ἀπό τή στιγμή αὐτή ἀποχτᾷ ἄρθρωση ἐνιαία καί πνοή καθολική. Ὑστερα ἀπό μακροχρόνια ἀκρόαση καί ἐπαφή μέ τήν ἀρχαία τέχνη, ἔρχεται ἡ στιγμή ὅπου ὅλος αὐτός ὁ πλοῦτος ὀργανώνεται σέ ἕνα ἐνιαῖο ἱστορικό σῶμα, πού κινεῖται σύμφωνα μέ ἕνα ἐνιαῖο καί συγκεκριμένο ρυθμό. Ὁ συγκεκριμένος αὐτός ρυθμός εἶναι τό μυστικό πού συνέχει ὅλα τά ἀρχαῖα έργα τέχνης, εἶναι τό ἀρχιμήδειο σημεῖο ἀπ' ὅπου μπορεῖ νὰ νείσῃ ὅλα νά τά θέσῃ σέ κίνηση.

Ἀπ' ὅλα τά έργα τῆς ἀρχαίας τέχνης ἀνατέλλει μιά καθολική, κυρίαρχη ἰδέα. Εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἀρχαίας αἰσθητικῆς πού ὀρίζει ὅτι τό σῶμα πρέπει νάχη τόση ἀρμονία, τόση ἐσωτερική ἰσορροπία, ὥστε νά ἀναπαύεται στόν ἑαυτό του, νάχη τόση αὐτάρκεια, ὥστε νά μή τελνῇ καθόλου. Ἐξω ἀπό τόν ἐσωτερικό του.

κανόνα, να υπάρχει αυτόνομα και να είναι ένας ελεύθερος και ανέρατος κόσμος. Από την στιγμή που η ιδέα αυτή θα φωτισθεί τόν νοῦ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς τέχνης, ἀπό τή στιγμή που ἡ ιδέα αὐτή θ' ἀρχίσει νά προσδιορίζη τήν ἐρμηνευτική διαβάθμιση τοῦ ἱστορικοῦ τῆς τέχνης, ὅλα τὰ ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα θά παρουσιάζονται ὡς συγκεκριμένες προσπάθειες, πού κάνει ἡ καλλιτεχνική συνέλιξη τῶν ἀρχαίων γιά νά λύση τό πρόβλημα ἐκεῖνο πού τήν ἀνησυχεῖ, τό πρόβλημα τῆς ἁρμονίας καί τῆς αὐτάρκειας τοῦ σώματος. Τό πρόβλημα τοῦτο φαίνεται τώρα πῶς εἶναι τό κατ' ἐξοχήν πρόβλημα πού παιδεύει τήν ψυχή τῶν ἀρχαίων καί πού δέν ὑπάρχει μονάχα στήν τέχνη ὁλλά καί σ' ὅλην τὴν ζωή. Ἐκεῖνο πού φαίνεται ὅτι ὑπάρχει μονάχα στήν ἀρχαία τέχνη, ἡ ἁρμονία καί ἡ αὐτάρκεια, τοῦτο τό ζητεῖ ὁ ἀρχαῖος καί μέσα στήν ἠθική του καί πνευματική του ζωή. Ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας ζητάει νά γίνῃ ἠθικά καί πνευματικά ανέρατος νά ὠριμάσῃ ὡς ὁλότητα, ὡς ἐνότητα πούχει ἐσωτερική ἁρμονία καί ἀπόλυτη αὐτάρκεια. Τό ἴδιο πρόβλημα θέτει ὁ ἀρχαῖος καί στήν πολιτεία του. Ἡ πολιτεία τοῦ ἀρχαίου εἶναι μιὰ ὁλότητα πού ἔχει ἁρμονία καί αὐτάρκεια. Ἐπάνω σ' αὐτή τήν ιδέα στηρίζεται ἡ πολιτεία καί τοῦ Πλάτωνος καί τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἄλλά καί πέρα ἀκόμα ἀπό τὰ ἀνθρώπινα, ἐκεῖ πού γιά μᾶς τοὺς νεωτέρους ἀνθρώπους βασιλεύει ἡ τύχη, μέσα στή φύση, ἐκεῖ ὁ ἀρχαῖος βλέπει ἀπόλυτη ἐσωτερική ἁρμονία καί αὐτάρκεια. Ὁ κόσμος εἶναι γιά τόν ἀρχαῖο κάτι πού ἔχει ἀπόλυτη ἁρμονία καί αὐτάρκεια. Ἀπό τό πρόβλημα λοιπόν αὐτό τῆς ἁρμονίας καί τῆς αὐτάρκειας φαίνεται πῶς προσδιορίζεται ὅλη ἡ ἀρχαία ζωή. Εἰδικά δέ ἀπ' αὐτό ἐξαρτᾶται ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ἡ ἀρχαία τέχνη εἶναι μιὰ εἰδική διαδικασία μέ δικούς της νόμους καί δική της διαλεκτική, πού κατατείνει

νά λύση αυτό τό πρόβλημα μέ δικό της τρόπο, έντοπισμένο στό ανθρώπινο σώμα.

"Αν λοιπόν ό ιστορικός τῆς τέχνης ξεκινήσει απ'αυτή τήν ιδέα, μπορεί τότε νά παρακολουθήσει Έναν - Έναν καλλιτέχνη χωριστά καί νά εξετάσει, αν ό καθένας κατορθώσει νά λύσει αυτό τό πρόβλημα, αυτή τήν τάση τῆς αρχαίας ψυχῆς νά φανερωθῆ σέ σώμα αρμονικό καί αὐταρκές. Ο ιστορικός τῆς τέχνης θά βρῆ τότε πώς ἄλλοι από τούς αρχαίους καλλιτέχνες εὖνοοῦν πολύ τήν εξέλιξη, τήν λύση τοῦ προβλήματος τούτου, ἄλλοι πάλι τήν ἀνακόπτουν, ἀνάλογα μέ τήν ἀτομική των δύναμη καί συγκεκριμένη ιστορικήν των προοπτική. Κι'όταν φθάσει ό ιστορικός τῆς τέχνης στούς μεγάλους καλλιτέχνες τῆς αρχαίας ψυχῆς, θά ἰδῆ πώς αὐτοί ἔλυσαν ἀπόλυτα τό πρόβλημα τῆς ἀρμονίας, δηλαδή αὐτοί, ἐπειδή πόνεσαν περισσότερο γιά τή μορφή πού ζητοῦσε νά δώσει στό σώμα της ἡ αρχαία ψυχή, κατώρθωσαν νά βροῦν τήν μορφή πού ζητοῦσαν μέ τό πόνο τους. Θα πεισθῆ τότε ό ιστορικός τῆς τέχνης πώς ἐδώ μέσα, σ'αυτούς τούς μεγάλους ἀνθρώπους, ὥρμασε τόσο πολύ ό πόνος πού ἔγινε πιά ἀντικειμενική μορφή κι'ἐχαράχθηκε ἐπάνω στό μάρμαρο, ὥρμασε τόσο πολύ ό πόνος πού ἔγινε πιά ἀντικειμενική μορφή κι'ἐχαράχθηκε ἐπάνω στό μάρμαρο, ὥρμασε τόσο πολύ ό πόνος πού εὐρῆκε καί τόν τρόπο νά ἐκφραστῆ κλασσικά. Τά ἔργα τῆς αρχαίας τέχνης δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά τό ἐλεύθερο φανέρωμα τοῦ πόνου τῆς αρχαίας ψυχῆς, τόσο ἐλεύθερο, ὥστε νά γράφεται ἐπάνω στό μάρμαρο κατά τρόπο ἀθάνατο. Ο ἐλευθερωμένος ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος πού εἶναι χαλαγμένος ἐπάνω στό μάρμαρο. Τά κλασσικά ἔργα τῆς αρχαίας τέχνης εἶναι οἱ μορφές τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας, φανερώνουν τήν ἐλευθερωμένη ψυχή ενός μεγάλου λαοῦ ἐλευθερωμένη μέ δικό της πόνο καί δικό της μόχθο ἀπό δικό της